ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 2ï 3. szám

törekvés. A kötet végén található névmutató segíti az olvasót a tájékozódásban (a névmutató hiányát egyébként a szerző több megbírált művel kapcsolatban is említi). A kötet írója mindvégig kritikusan viszonyult a József Attila-kutatás különböző területeihez, de pozitivista beállítottsága miatt elsősorban mindig filológiai kérdésekhez szólt hozzá. A modern kutatók számára e módszer már meghaladottnak tűnhet, de az a filológiai igényesség és tárgyszeretet, amellyel Péter László viszonyul József Attila szövegeihez, minden irodalommal foglalkozó tudós számára példaadó lehet.

Kránicz Gábor

ILLÉS LÁSZLÓ: ÜZENET THERMOPÜLÉBŐL. IRODALOM- ÉS ESZMETÖRTÉNETI TANULMÁNYOK A MODERNITÁSRÓL, A SZOCIÁLIS GONDOLATRÓL ÉS A GLOBALIZÁCIÓRÓL
Budapest, Argumentum Kiadó, 1999, 278 l.

Napjainkban sűrűn hangzanak fel a megbukott „létező szocializmus" világát elítélő, megbélyegző szavak – nem kevés joggal. Ha viszont annyira rossz volt – s efelől nincsen kétség –, akkor hogyan tudott e „létező szocializmus" létrejönni s majd háromnegyed évszázadon át fennmaradni? E kérdésre Illés László igazságkereső könyve a történelemmel válaszol. A szerző szerint – s szerintem is – e sikertelen történelmi kísérlet nagyon is égető társadalmi problémák megoldásának egyik alternatívája volt a szörnyű pusztulást hozó első világháború után, amelyet egy még szörnyűbb második világégés és a fasizmus követett, s egyiket sem a munkásmozgalom indította el. Csak aki megélte e világégések egyikét (esetleg mindkettőt), tudja elképzelni, hogy minő nyomorúságot hoztak ezek magukkal, hogy minő embertelenséget indítottak el (vagy fokoztak tovább), kiváltva a jobbak megváltásakaratát. Messianizmus ott keletkezik, ahol van mit és kit megváltani, utópia ott, ahol a fennálló „rend" elviselhetetlen.

A századelőn a kapitalizmus elkorhadtnak tűnt, s aki mást, különbet akart, annak a háború(k) után rá kellett eszmélnie: az életben maradáshoz új társadalom és új állam megteremtésére van szükség. A lövészárkok és a gázkamrák valóságát ki kell küszöbölni. De persze nem Gulágokkal, ávós kínzókamrákkal, mind véresebb terrorral.

Illés László percig sem hagy kétségben afelől, hogy amivé a sztálinizmus a harmincas évektől kezdve torzult, az szintúgy szörnyűség volt, s csak nevében volt szocializmus. Sztálin népirtó gyakorlatát „ellenforradalom"-nak minősíti, szovjet „Thermidor"-nak, amely megcsúfolta és hosszú időre diszkreditálta a szocializmus eszméjét. De a kommunista ideológia nevében (álcájában) végrehajtott embertelenség, elnyomás, a Lubjankák és a Butirkik rettenete megmásíthatja-e azt, hogy világunkban továbbra is jelen van – erre Illés László többek közt a szocialistának éppen nem nevezhető Jacques Derrida nyomán eszméltet rá – az elnyomás, a megtorlás, a népirtás, a munkanélküliség, a hajléktalanság, a terrorizmus, a nemzeti konfliktusok, a nyomasztó egyenlőtlenség? Belenyugodhat mindebbe egy szellemi rangjára valamit is adó értelmiségi ember? Nem

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 2ï 3. szám

kell-e felébrednie benne a javítás, a korrekció gondolatának? Annak, hogy a tőke és a munka világának valamiképp kompromisszumra kellene jutnia?

Mindezt az izgalmas eszmei anyagot Illés László nem deklarációkban, hanem mélyfúrásokon alapuló irodalom- és eszmetörténeti tanulmányokban „mozgatja meg", vetíti az olvasók elé. A szociális gondolat keletkezését és időszerűségét például a pápai enciklikák igéivel igazolja. XIII. Leó *Rerum novarum*ával, XI. Pius *Quadragesimo anno*jának mementóival. Mindkettejüket mélységes aggodalmak töltötték el a társadalmi igazságtalanságok és konvulziók láttán, s bizony nem túlzás az, amit a nemrég elhunyt egyházfő, II. János Pál megállapított (s Illés László idéz): „Marx a maga módján ugyanazokat a negatív tényezőket rögzítette, amelyekről XIII. Leó pápa enciklikája, a *Rerum novarum* is szól". Ugyanő különben nemegyszer emelte fel apostoli szavát egy igazságosabb és testvériesebb világért, a tőke és a munka konszenzusáért és kompromisszumáért.

Összetartozó ellenpontok: Kassák Lajos és Lukács György útja a húszas években. Mindketten szintúgy megváltást akartak, s ebben reménykedett az egész akkori társadalom is. Kassák felismerte, hogy „emberszabású" utópiái megvalósíthatatlanok, s ezt tragédiaként élte meg, Lukács viszont élete végéig kitartott messianizmusa, a kollektívum oltárára tett egyéni áldozatok szükségessége mellett. Így vagy úgy: mindketten a „tökéletes bűnösség korá"-nak látták azt a valóságot, amelybe beleszületniök megadatott. S azt akarták, hogy az emberiség abból kijusson.

Az újítás szellemisége azonban megtört, visszájára torzult: Illés éleslátóan hangsúlyozza, hogy az 1871-ben, a párizsi kommünnel kezdődött konvulzív korszakot a harmincas években új paradigma váltotta fel, a jobb-, illetve baloldali totalitarianizmusé. Mindkettő fittyet hányt a művészet belső immanenciájára, megsemmisítve az avantgárd irányzatokat, felszámolva bárminő nyitottságot, kétségbevonást, kérdezést, panaszt, felháborodást – mindazt, ami emberi. A totalitarisztikus diktatúrák elmúltak, az avantgárd szellemiség azonban továbbra is él – s ez a szellemiség ma is kérdez és felháborodik.

Hogy ez mennyire így van, azt Illés Lászlónak a „fausti ideál" jelenéről, a posztmodern világképről és Esterházy Péter művészetéről írott elemzése mutatja be leginkább. Én ugyan nem minősíteném – mint Illés teszi – a klasszikus magyar avantgárdot és a posztmodern irányzatot egy azonos nagy áramlat különböző fázisainak, de az feltétlenül igaz, hogy Esterházy – akárcsak Kassák – halálos komolyan veszi azt, amit csinál. Csak míg Kassák a komolyságot vette halálos komolyan, Esterházy a komolytalanság látszatát. Az utóbbi író „szövegeiben" bizony ezer szómélyi elemmel ott lüktet a valóság, jobbításáért perlekedik, miközben nem hisz (?) e perlekedés célszerűségében, jövőjében. De ha nem hinne lelke legmélyén, vajon perlekedne-e? Ezért Illés Lászlónak teljesen igaza van, amikor azt állítja, hogy Esterházy zseniális művészete „a magyar posztsztalinista létviszonyok legmagasabb szintű, szépirodalmi jellegű *ideológiakritikai* teljesítménye". S ha ez így van, akkor bizony Esterházy számára (és a mi számunkra) a fausti ideál nem halott.

Mit tartogat hát részünkre a jövő? E kérdésre nem lehet definitíven válaszol-

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2005. CIX. évfolyam 2ï 3. szám

ni. Mindenesetre Illés László a globalizációról szóló kitűnő tanulmányában felvet e kérdés megválaszolásához néhány szempontot. E globalizáció jövőmodellje bizony baljós: a kétharmad–egyharmad társadalmi modell (azaz: a lakosság egyharmada él a szegénységi küszöb alatt) helyébe a 20%–80% modell lép – a társadalom négyötöde lesz szegény. S jelenleg – a tanulmány adatait idézem – a világ országainak egyötöde rendelkezik a világ bruttó társadalmi termelésének 84,7%-ával, ezen országok vállalkozói bonyolítják le a világkereskedelem 84,2%-át, s ők birtokolják a belföldi pénzállomány 85,5%-át. Mindez, s vele egész régiók kiszolgáltatottsága maga után vonja a nemzeti ellentétek kiéleződését, az agresszivitás eszkalálódását. Az atmoszféra felmelegedése pedig a pusztító viharokat, áradásokat, természeti katasztrófákat. Az utóbbit napjainkban aligha kell bizonygatnunk.

„Ez hát a sors és nincs vég semmiben?" – kérdezzük Vörösmartyval. Illés László egyedül a józan észben lát reménységet. Ez, ha nem is minden, mégis nagyon sok. Amit az ember eddig elért, legnagyobbrészt e józan észnek köszönhetően érte el. A „szellemharcok tiszta sugará"-ban bízhatunk, azzal tovább küzdhetünk, mint azt Illés László is folyamatosan teszi.

Erre külön is inspiráló példát ad könyvének Lukács Györgyről szóló tanulmányblokkjában. A magyar filozófus a legsötétebb sztálini diktatúra éveiben képes volt továbbfejleszteni az elidegenedés fogalmát, kimondta, hogy minden valóságnak, tehát a szovjet valóságnak is lényege az ellentmondásosság, fel tudta mutatni a proletárdiktatúra hazug jelszavával szemben a forradalmi demokrácia ideáját – ott, ahol mindenfajta demokráciát lábbal tiportak. E minta példaszerűségének értékét azonban nem csökkentette volna, ha Illés László részletesebben szólt volna Lukács megingásairól, „önkritikáiról", amelyek bizony e nagy ívű pályán kisiklások voltak. Valamint arról a rendkívül káros lukácsi szentenciáról, hogy „keresztülhazudjuk magunkat az igazságig". A „hvosztizmus"-ról szóló cikket pedig bízvást mellőzni lehetett volna, hiszen belőle a hetven évig rejtőzködő Lukács-írásról minden filológiai és történeti adatot megismerhetünk, csak éppen a tanulmány szövegének a közlése maradt el. Az olvasó aligha fogja fellapozni a folyóiratot, ahol e textus olvasható – bármily kitűnő is Illés László összegzése, azért Lukács intencióinak leghitelesebb közlője maga Lukács.

Fenyő István

WERNER SCHWEIKERT: BIBLIOGRAPHIE DER UNGARISCHEN LITERATUR DES 20. JAHRHUNDERTS IN DEUTSCHER SPRACHE
Feil bei Heilbronn, Verlag Werner Schweikert, 2000, 1020 l.

A magyar irodalom Németországban napjainkban igen népszerű. Elsősorban a regények kelendőek, gondoljunk csak Márai Sándor *A gyertyák csonkig égnek* vagy pedig Szerb Antal *Utas és holdvilág* című regényének nem is olyan régi, átütő sikerére. Mindemellett több kortárs regényírónk könyvelhet el magának talán még nagyobb sikereket, mint a két említett szerző. Werner Schweikert bibliográfiájá-